

Útkeresés kényszerpályák között: görög katolikusok Magyarországon és Ukrajnában 1945 után

Véghseő Tamás

A magyarországi és ukrajnai görög katolikusok 1945 utáni történetének vázlatát egy gyermekkori élmény felidézésével kezdem. Görög katolikus papcsaládba születtem, édesapám 1960-tól kezdve különböző kelet-magyarországi egyházközségekben szolgált. 1984 nyarán történt, hogy az akkori állomáshelyén, egy nagynak számító szabolcsi egyházközségben, a vasárnapi Szent Liturgiára készültünk. Már mindenki elfoglalta a helyét, én 13 évesen a többi ministránssal együtt az oltár mellett álltam. Már csak néhány perc volt hátra a kezdésig, amikor arra lettem figyelmes, hogy az egyébként mindig nagyon pontos édesapám még miseruha nélkül a sekrestyében idegesen járkál fel s alá. Egy perccel tíz óra előtt aztán nyílt a sekrestyeajtó, s belépett rajta egy korábban soha nem látott idősebb bácsi, akit édesapám megölelt, majd pedig öltöztetni kezdett. Kissé komikus volt a jelenet, mert az ismeretlen pap úgy öltözött, mint akin még soha sem volt miseruha. Mikor elkészült és az oltárhoz lépett, azt gondoltam, hogy édesapám – mint mindig, amikor vendégpap szolgált – bemutatja őt a híveknek. A bemutatás azonban elmaradt. Az ismeretlen pap elkezdte a Szent Liturgiát, s az én kíváncsiságom egyre csak nőtt. 65-70 éves lehetett, mégis úgy végezte a szertartást, mint egy újmisé. Mozdulatai bizonytalanok voltak, a szövegben többször megakadt, a liturgiát hosszú, kínos csendszünetek szakították meg. Ami azonban a leginkább felkavarta a jelenlévőket, az az volt, hogy az ismeretlen, idős pap végigsírta a liturgiát. A szertartás végén aztán olyan gyorsan tűnt el, ahogyan érkezett.

Édesapám tudta, hogy a sokat tapasztalt templomba járók nem fogják kérdőre vonni. Nem tudták ki volt az idegen pap, de a körülményekből megértették, hogy nem is kell tudniuk. Ez azonban nem vonatkozott rám. Kíváncsi gyermekként a vasárnapi ebéd alatt fel is tettem neki megkerülhetetlen kérdéseimet. Édesapám elmondta, hogy az idős pap bácsi a Szovjetunióból érkezett. Arról a területről, amit mi, magyarok Kárpátaljának nevezünk, s ahol nagyon sok görög katolikus él. A Szovjetunióban azonban az állam betiltotta a görög katolikus egyházat, beolvasztva azt az ortodoxiába, s akik nem engedelmeskedtek az államhatalomnak, azokra börtön, kényszermunka vagy halál várt. Az ismeretlen pap bácsi is megjárta a kényszermunkatáborokat, ahonnan hazatérve kétkezi munkásként dolgozott, majd pedig művészi tehetségének köszönhetően festőművészként tevékenykedett. Mostani látogatása is annak köszönhető, hogy a szovjet hatóságok engedélyével a mátészalkai művésztelepen tölthetett néhány hetet. A szertartásokat pedig azért nem tudta gördülékenyen végezni, mert odahaza, konyhában-szobában a legnagyobb titokban misézett. Majd' negyven éve végezhetett utoljára templomban Szent Liturgiát. Könnyeit ez magyarázza.

A lényegre törő tájékoztatás végén édesapám hozzátette: „de erről nem beszélünk”. 1984-ben még valóban érdemes volt hallgatni arról, hogy egy magyarországi görög katolikus pap és kárpátaljai paptestvére ily módon „provokálták” a hatalom birtokosait. Kettőjük közül a Kárpátaljáról érkező pap viselt nagyobb kockázatot, hiszen könnyen megvádolhatták azzal, hogy visszaélt a szovjet nép által neki megítélt bizalommal és a kegyként enge-

délezett magyarországi tartózkodását tiltott dolgok művelésére használta fel. De kockázatos édesapám is, hiszen joggal számíthatott *olyan* rendőrök *újabb* látogatására, akikről igazából azt sem tudta pontosan, hogy honnan jönnek. De nem is ez volt a fontos: ezek nagy hatalommal és különleges képességekkel rendelkező századosok és őrnagyok voltak, hiszen olyan fényképeket tudtak mutatni édesapámnak, melyeken a kopott Wartburgjával éppen olyan kereszteződésen megy át a pirosban, ahol soha életében nem járt. Félelmet keltő fényképek voltak ezek, melyekkel nyilvánvalóvá tették, hogy bárkit bármilyen helyzetbe el tudnak helyezni – úgy hogy az illetőnek esélye sem marad a védekezésre. Akik a fekete macskát a koromsötét szobában akkor is meg tudták fogni, ha az nem is volt ott, azoknak ez nem okozhatott problémát.

A két pap példájánál maradva a két szocialista állam területén működő görög katolikus egyház közötti különbség leginkább ebben ragadható meg: a Szovjetunióban élő görög katolikus pap osztozva egyháza sorsában hivatalos tiltás, üldözés és folyamatos zaklatás mellett illegálisba kényszerülve élt, míg magyarországi kollégája egy államilag engedélyezett egyház papjaként, de a legszorosabb felügyelet mellett, a hatalomnak kiszolgáltatva működhetett.

*

A második világháború után a Szovjetunióhoz csatolt területek görög katolikusairól szólva fontos különbséget tennünk az ukrán görög katolikus egyház és a Kárpátalján működő munkácsi egyházmegyéről. Míg az első az 1596-ban Bresztben megkötött unióból származik és az akkori lengyel–litván állam területén élő görög katolikusok egyháza,¹ addig a második a Magyar Királyság északkeleti régióiban szerveződött és 1646-ban Rómával egyesült történelmi munkácsi egyházmegye területén létrejött görög katolikus egyház.² Ennek a különbségnek 1944 őszétől kezdve, amikor Kárpátalját megszállta a szovjet hadsereg, nem volt jelentősége, mivel a Szovjetunió területén élő görög katolikusoknak ugyanazon sors, az üldöztetés és felszámolás jutott osztályrészül. Kelet-Lengyelország, Galícia és Ukrajna teljes megszállása után a szovjet hatóságok azonnal elkezdték a szovjethatalom ellenségének tekintett görög katolikus egyház üldözését. Az 1944-ben elhunyt Andrij Szeptyickij érseket – aki két világháború és hét impériumváltás idején vezette a görög katolikus egyházat – Joszif Szipij követte. Az új érseket és az összes görög katolikus püspököt Sztálin parancsára már 1945 áprilisában letartóztatták. Szipij érsek tizennyolc évet töltött szibériai munkatáborokban, s csak 1963-ban XXIII. János pápa és Kennedy elnök közbenjárására szabadult ki és utazhatott Rómába, ahol átvette az emigráns ukrán görög katolikus egyház vezetését. 1946 tavaszáig papok és szerzetesek százait tartóztatták le, száműzték vagy végezték ki. 1946 márciusában Sztálin parancsára egy Lembergbe összehívott papi szinódus (a püspökök mind fogságban voltak!) kimondta a Rómával való egység és kánoni közösség felbontását és a moszkvai patriarchátushoz való csatlakozást. Ezzel hivatalosan megszűnt és illegálisba kényszerült az ekkor kb. 4 millió 200 ezer hívőt

1 Az ukrán görög katolikus egyház történetéhez: PELES, Julian: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, I–II. Wien, 1878–1880. AMMANN, Albert: Abriss der Ostlawischen Kirchengeschichte. Wien, 1950. D. MOLNÁR István: Vallási kisebbség és kisebbségi vallás: Görögkatolikusok a mai Lengyelországban. Budapest, 1995.

2 A munkácsi egyházmegye történetéhez: HODINKA Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1909. PIRIGYI István: A magyarországi görögkatolikusok története I–II. Nyíregyháza, 1990.

számláló görög katolikus egyház. Az illegaritás évei alatt az 1964-ben titokban püspökké szentelt Vlagyimir Szternyiuk, Szipij nagyérsek helynökeként vezette a katakomba-egyházat. Szipij 1984-ben Rómában bekövetkezett halála után Miroszlav Lubacsevszkij állt az emigráns ukrán egyház élére, mely a Szentszék hathatós közreműködésével a második világháború után kialakította saját egyházszervezetét. Ez a meglévő és működő emigráns egyházszervezet tette lehetővé azt, hogy amikor a gorbacsovi nyitás eredményeként 1989 decemberében egy kormányrendelet ismét lehetővé tette a görög katolikus egyház működését a Szovjetunióban, az ukrán görög katolikus egyház viszonylag hamar helyre tudta állítani hazai egyházszervezetét. Lubacsevszkij nagyérsek 1991 márciusában hazatért és személyesen irányította az újjáépítést, melynek során nem csak a szemléletmódján keveset változtató államhatalommal, de a görög katolikusokat bekebelező ortodox egyházzal is meg kellett küzdenie.

Az újjászerveződés során került felszínre az probléma is, amelyre korábban utaltam: az ukrán és a kárpátaljai görög katolikus egyház kapcsolata. A Szovjetunió, majd pedig a független Ukrajna fennhatósága alá került az a kárpátaljai görög katolikus egyház is, amelynek történelmi fejlődése nem kapcsolódik az ukrán görög katolikus egyház fejlődéséhez. A második világháború után a munkácsi egyházmegyében élő görög katolikusokra is az a sors várt, mint a Kárpátokon túl élő hittestvéreikre. Az említett 1946-os lembergi papi szinódus után a szovjet hatóságok a munkácsi egyházmegyét irányító Romzsa Tódor püspököt is megpróbálták rávenni – hol ígéretekkel, hol pedig fenyegetésekkel – az ortodoxiához való csatlakozásra. Mivel minden kísérletük kudarcot vallott, a hitvalló püspököt 1947-ben kegyetlenül meggyilkolták.³ Romzsa püspök halála után az ortodox egyházzal való csatlakozást elutasító papokra és szerzetesekre börtön, munkatábor vagy halál várt.⁴ 1949 februárjában a munkácsi egyházmegye formálisan is megszűnt. Az azt követő évtizedekben a titokban püspökké szentelt Chira Sándor fogja össze az illegaritásban tovább működő papokat, amikor éppen nem munkatáborban vagy Karagandában tartózkodik. Az egyházmegye 350 papjából 129-en kerültek börtönbe vagy munkatáborba, 140 elfogadták az ortodoxiába való áttérést, a többiek pedig civil foglalkozást választva próbáltak meg eltűnni a hatóságok szeme elől, hogy alkalomadtán titokban folytassák papi tevékenységüket. Az üldöztetés ellenére a hetvenes évek közepétől kezdve Ortutay Elemér – püspöke megbízásából – még titkos hittudományi főiskolát is működtetett lakásán, hogy a papi utánpótlásról ily módon próbáljanak meg gondoskodni. A hívek nagy része a helyi római katolikus templomokat választotta, ezzel is kifejezve az erőszakos beolvasztással szembeni ellenállását. Chira Sándor püspök gondoskodott a hierarchia folyamatosságáról is: először 1978-ban Szemedi Jánost, majd röviddel halála előtt 1983-ban Holovács Józsefet szentelte titokban püspökké. Még 1988-ban is sor került titkos püspökszentelésre. A kárpátaljai görög katolikus egyház sajátos helyzetét jól szemlélteti az, hogy Szemedi János – püspökként – munkásnapjait 2195. számú Gépkocsiforgalmi Vállalatnál töltötte sofőrként, majd pedig munkaideje letelte után illegaritásban működő egyháza ügyeit intézte, híveit, papjait látogatta.⁵

Az 1989. decemberi kormányhatározat a munkácsi egyházmegye államjogi elismerését is biztosította. Ettől kezdve egy másik küzdelmes korszak következik, több frontvonallal:

3 A vértanú püspök életrajza: PUSKÁS László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest, 1999.

4 BENDÁSZ Dániel–BENDÁSZ István: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár–Budapest, 1994.

5 BOTLIK József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1997, 293–296. p.

Küzdeni kell az államhatalommal, mely mindent megtesz azért, hogy az újrakezdés gyötrelmes legyen. Jellemző, hogy tizennyolc évvel a fordulat után az ungvári püspöki palotában a munkácsi püspök még mindig csak négy helyiséget kapott vissza, ahol csak reggel 8 és délután 5 óra között tartózkodhat, mivel az épületben működő állami könyvtár zárásakor el kell hagynia az épületet. Az épület folyamatos visszaadása során természetesen elsőként a bejáratától legtávolabb eső helyiségeket adták vissza.

A templomok és az egyházi épületek visszaadása számos konfliktushelyzetet teremtett az ortodox egyházzal is. Emlékezhetünk a templomokért folytatott küzdelmekre, a szabadteri vagy temetőekben végzett Szent Liturgiákra.

A lemergi, majd pedig 2005 óta kijevei székhelyű ukrán görög katolikus egyházzal való kapcsolat is konfliktusokkal terhelt. Itt nemcsak egyházi, egyházkormányzati kérdéssről van szó, hanem a ruszin identitás létjogosultságának megkérdőjelezéséről is. A szovjet korszak hagyományait követve a ruszin nemzetiség létezését az ukránok sem ismerik el. Ezt Lubacsevszkij nagyérsek 1991-es ungvári látogatásakor is nyilvánvalóvá tette, s természetesen igényként fogalmazta meg azt, hogy az általa kárpátaljai ukránoknak nevezett ruszinoknak is az ő joghatósága alá kell tartozniuk. A Szentszék azonban elutasította ezeket a törekvéseket és a munkácsi egyházmegyét közvetlenül Róma joghatósága alá rendelte.⁶

Kelet-közép-európai viszonylatban sajátos utat járt be a magyar görög katolikus egyház. Az 1912-ben megalapított hajdúdorogi egyházmegyében, illetve a trianoni békeszerződés után létrehozott miskolci apostoli kormányzóságban élő magyar görög katolikusok joggal számíthattak arra, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása és a kommunista hatalomátvétel után hasonló sors vár rájuk, mint kárpátaljai és ukránjai hittestvéreikre.⁷ Az 1940-es évek végére fokozódó egyházellenes intézkedések sorába logikusan illeszkedett is volna a görög katolikus egyház felszámolása. Erre azonban nem került sor. Ebben nyilván az is szerepet játszott, hogy Magyarországon a görög katolikusok létszámban felülmúlták az ortodoxokat és nem létezett egy egységes ortodox egyház, ahová a magyar görög katolikusokat be lehetett volna olvasztani.⁸ Másrészt a feloszlattással való fenyegetőzés a hatalom birtokosainak kezében mindig kijátszható kártya volt, amivel megkönnyíthették céljaik elérését. A görög katolikus egyház tehát Magyarországon a római katolikus egyház sorsában osztozott. Törvényes működése biztosított volt, de lehetőségei rendkívül korlátozottak voltak. A szigorú külső ellenőrzés mellett, a belső bomlasztás – a papság megtörésének és a papi élet kultúrájának tudatos leépítésének – jelentőségére szeretném felhívni a figyelmet.

A magyar görög katolikusok főpásztora a legnehezebb időszakban – 1939-től 1972-ig – Dudás Miklós püspök volt. Mindszenty József hercegprímás letartóztatását (1948. december 26.) követően őt is többször kihallgatásra vitték. Közvetlen környezetéből fennmaradt információ szerint egy kis bőrönd a legszükségesebb dolgokkal mindig készenlétben állt.⁹ Éppen ezért meglepő, hogy két évvel az iskolák államosítása után, 1950-ben, amikor feloszlatták a szerzetesrendeket és létrejött a kierőszakolt megállapodás az állam és a katolikus egyház között, Dudás püspök Nyíregyházán a püspöki palota egy részét átengedve papnevelő intézetet és hittudományi főiskolát hozott létre. Az alapítást szeptember 6-án kelt levelében bejelentette a Vallás- és Közoktatás Minisztériumnak, amit a minisztérium

6 I. m. 305. p.

7 Az egyházmegye és az apostoli kormányzóság történetéhez: PIRIGYI, i. m. II. 83–213. p.

8 A szlovákiai görög katolikusok erőszakos beolvasztása a kis létszámú ortodoxiába bizonyítja, hogy ez önmagában nem volt kizáró tényező.

9 TÖRÖK István Izsák (szerk.): „Egyházmért kész vagyok meghalni“. P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére. H. n., é. n., 45. p.

tudomásul is vett. Mind a mai napig ez a levélváltás számít a nyíregyházi Szent Atanáz Hittudományi Főiskola alapító okiratának.¹⁰ Lehetséges, hogy az állam részéről gyakorolt kegy a püspök megnyerését, illetve esetleges későbbi zsarolását célozta. Az államhatalom a szerveződő békepapság vezetőségében is szerepet szánt Dudás püspöknek, aki ettől elzárkózott. Amikor pedig a Szentszék által felfüggesztett békepap, Beresztóczy Miklós nyíregyházi előadását megakadályozta, akkor – számolva a lehetséges következményekkel – előre intézkedett a szeminárium sorsáról.¹¹ Az államhatalom képviselői valószínűleg már korábban figyelmeztették a szeminárium helyzetének bizonytalanságára.

A korszak talán legsúlyosabb következményekkel járó jelensége, ami Dudás püspök életét leginkább megkeserítette és súlyos betegségeit és halálát is elősegítette, a papság egy részének szolgai magatartása az államhatalommal szemben. A püspök közvetlen környezetében csak olyan papok működtek, akik az államhatalmat teljes mértékben kiszolgálták, a megbízható munkatársakat eltávolították, velük még a kapcsolattartást is megakadályozták. A püspöknek azt is el kellett viselnie, hogy a békepapsággal szembeni magatartása miatt a békepapok egy csoportja Trujillóhoz, Dominika elűzött diktátorához hasonlítsa őt, hasonló sorsot kívánva neki...¹²

Jóllehet a korszak történelmének rendszeres feldolgozása még nem történt meg, a már napvilágra került állambiztonsági dokumentumok alapján riasztó képet kapunk ezekről az évtizedekről.¹³ Az egyházmegye vezető személyiségei szoros kapcsolatban álltak az állambiztonsági szolgálatokkal. Jelentéseik egyrészt emberi tragédiákról tudósítanak, másrészt megvilágítják az államhatalom szinte beteges és irracionális félelmét az egyháztól. Ha nem tragédiáról lenne szó, azt is mondhatnánk, hogy nevetséges az a félelem, amely arra készítette az állambiztonságot, hogy hihetetlen energiákat fordítson három-négy bazilita apáca állandó megfigyelésére és szándékaiknak kifürkészésére. Nem is sejtették, hogy kicsinyes céljaik elérése érdekében milyen mélyreható károkat okoznak nem csak egyes embereknek, hanem egy egész egyházi közösségnek. Az állambiztonság szempontjából az apácák megfigyelő tudós pap gerincének megtörése nem volt nagy áldozat, a görög katolikus egyháznak viszont mindmáig égő seb. A magyar görög katolikusok az önálló egyházmegye felállításáért és a magyar liturgikus nyelvért folytatott küzdelmüket kálváriautként élték meg. A kommunizmus évtizedei alatt egy új kálváriautat kellett végigjárniuk. A próbatétel évtizedeiben sokan tettek tanúbizonyságot hitükről, egyházhűségükről és emberségükről.

*

10 A papnevelő intézet és főiskola történetéhez: JANKA György (szerk.): Örökség és küldetés 1950–2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, 2000. október 2–3. Nyíregyháza, 2001.

11 Janka György: A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola története. In: JANKA György (szerk.): Örökség és küldetés 1950–2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, 2000. október 2–3. Nyíregyháza, 2001, 230. p.

12 TÖRÖK, i. m. 56. p.

13 Vö. állambiztonsági iratok Kahler Frigyes és Kiszely Gábor műveiben: KAHLER Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. A CANALE dosszié: A magyar titkosrendőrség és a II. Vatikáni Zsinat. Az Ibolva dosszié: Hiányzó lapok „A magyarországi görög katolikusok történeté”-ből. Budapest, 2005. és KISZELY Gábor: Állambiztonság (1956–1990). Budapest, 2001.

Bevezetésként egy gyermekkori emléket idéztem fel: két pap sajátos útkeresését kényszerpályák és félelmek között. Tettük konkrét célja jelképezi üldözött és megnyomorított egyházaik útkeresésének célját. A Kárpátaljáról érkezett idős pap az oltárhoz akart eljutni, hogy hivatásának megfelelően cselekedjen. Édesapám – szintén hivatásának megfelelően – ebben nyújtott neki segítséget. Egyházaik szintén ennyit szerettek volna elérni: hivatásuk szerint működni, átadni az embereknek azt az üzenetet, amit átadhattak és át kellett adniuk. Az üzenet azonban, a keresztény ember szabadságának üzenete, túlságosan veszélyes üzenet volt. Ezért kíméletlenül, mindmáig hatóan bűnhődniük kellett.